

La formació d'un paisatge: el procés d'especialització vitícola a la Catalunya Prelitoral

Josep Colomé

Universitat de Barcelona

El procés d'especialització vitícola va començar a adquirir importància en l'últim terç del segle XVII, a causa de la penetració dels comerciants catalans en els circuits del comerç atlàntic. L'enfrontament de França, principal productor europeu d'aiguardent, amb Holanda i Anglaterra (guerres del 1672-78, 1688-97 i 1702-15) va permetre al comerç català de teixir una xarxa d'intercanvis amb els principals ports del nord d'Europa, comerç que tenia com a principal eix vertebrador les exportacions d'aiguardent¹. L'increment de les exportacions d'aiguardent en els primers decennis del segle XVIII va ser possible gràcies a l'expansió del conreu de la vinya en algunes comarques litorals catalanes, properes als ports d'embarcament i ben comunicades amb les rutes comercials més transitades. Aquest seria el cas de les comarques del Maresme, Garraf, Baix Camp i Tarragonès, on l'any 1720 la vinya ocupava, respectivament, el 51, 50,1, 50,9 i 44,1 % sobre el total de la superfície cultivada². A partir de mitjan segle XVIII el sector vitivinícola català va patir una doble mutació: d'una banda, cada vegada van anar adquirint més importància les exportacions de vi a costa de l'aiguardent i, de l'altra, els mercats americans van esdevenir el principal punt de destinació de les exportacions víniques. Paral·lelament, aquestes exportacions anaven adquirint més pes en la balança comercial catalana i el conreu de la vinya s'estenia cap al prelitoral.

D'aquesta manera, el procés d'especialització vitícola donava un nou pas i es convertia en el conreu principal en alguns municipis de la comarca de l'Anoia³ i molt especialment a la comarca de l'Alt Penedès, on a mitjan segle XIX trobem municipis en què el conreu de la vinya ocupava més del 80 % de la superfície

1. TORRAS (1995: 527-535) i VALLS (2001)

2. COLOMÉ, VALLS (1994: 50).

3. VALLS (1996)

cultivada⁴ i esdevenia així el paradigma del procés d'especialització vitícola catalana. Centrem-nos en el darrer cas.

La comarca de l'Alt Penedès, situada a la Depressió Prelitoral Catalana, va iniciar en l'últim terç del segle XVIII el procés d'especialització vitícola, procés que s'aniria accentuant en la primera meitat del segle XIX⁵ fins a aconseguir que la producció vínica fos l'eix de l'economia comarcal. Superada la crisi vitícola finisecular i una vegada replantades les vinyes amb peus americans, aquesta comarca es va convertir al llarg del segle XX en la principal productora vínica catalana, de manera que a final de segle el conreu de la vinya ocupava una mica més del 75 % de la superfície cultivada, mentre que aquest percentatge es reduïa al 7 % en el conjunt de Catalunya.

La importància que aquest sector va adquirir a la comarca del Penedès i la seva pervivència al llarg del temps fan d'aquestes terres un laboratori excel·lent per analitzar els factors que expliquen la formació d'un paisatge agrari. Per tal de dur a terme aquest exercici hem escollit el municipi de Sant Sadurní d'Anoia, situat al NE de la planícia del Penedès. Diferents raons ens condueixen a aquesta elecció: en primer lloc, la vinya ocupa, des del segle XIX, més del 90 % de la superfície cultivada. En segon lloc, al llarg del segle XX s'ha consolidat al municipi una indústria vinícola important i, finalment, en aquest cas disposem de documentació cadastral, censal i topogràfica que ens permet fer una anàlisi a llarg termini, des del segle XVIII fins al XX.

A partir d'aquesta documentació, constatem com l'any 1771, la vinya ja jugava un paper important en l'economia de Sant Sadurní d'Anoia, però encara era lluny de convertir-se en un monocultiu. L'accentuació del procés d'especialització agrària va tenir lloc en el darrer terç del segle XVIII i la primera meitat del XIX. Així, el 1771 tan sols es conreava el 52 % de la superfície agrària, en què predominava una agricultura mixta cereal-vinya. El 1865 el paisatge havia canviat substancialment: la superfície cultivada s'havia incrementat prop d'un 30 %, a costa de la superfície forestal i, en menor mesura, de les terres considerades ermes. En segon lloc, l'agricultura mixta havia deixat pas al monocultiu vitícola, de manera que la vinya ocupava el 75 % de la superfície agrària i prop del 92 % de la superfície cultivada.

Com s'explica l'avenç tan ràpid de la vinya a costa de conreus herbacis i de la superfície forestal? Al llarg d'aquest apartat intentarem respondre aquest interrogant. En primer lloc, analitzarem les potencialitats productives del sòl; en segon lloc, les oportunitats que oferien els nous mercats oberts pel comerç català al continent americà; finalment ens fixarem en les estratègies adoptades pels diferents agents econòmics.

4. COLOMÉ (1996)

5. COLOMÉ; VALLS (1994) i COLOMÉ (1996)

Les potencialitats productives

La comarca del Penedès, situada a l'extrem de la Depressió Prelitoral Catalana, limitada a migdia amb el massís del Garraf i, per la banda oposada, amb la Serralada Prelitoral. Es tracta d'una fossa tectònica asimètrica i lleugerament basculada cap al sud, limitada per dues falles paral·leles i coberta per materials terciaris i quaternaris. La topografia es caracteritza pel predomini d'un relleu amb escassos pendents, determinats per suaus turons que difícilment superen els 200 metres d'altitud, on predominen els sòls profunds, argilosos i calcaris, aquests darrers amb més del 20 % de carbonat càlcic. Aquests sòls destaquen per una capacitat de retenció i una permeabilitat elevades.

Quant a les característiques climatològiques del Penedès, la temperatura mitjana anual se situa en els 14,43 °C. La mitjana de mínimes és de 2,63 °C (mes de gener) i la de màximes de 27,78 °C (juliol). La mitjana d'hores de sol es correspon a l'òptima per afavorir la maduració del raïm (2.548 hores) i la pluviometria, com a terme mitjà, és de 514 l/m², amb una mínima de 252 l/m² i una màxima de 890 l/m²⁶.

Sant Sadurní d'Anoia és un municipi localitzat al NE de l'Alt Penedès, entre la depressió d'aquesta comarca i la Depressió Prelitoral del Llobregat. Al terme municipal hi predominen, igual com ocorre a la resta de la comarca, els terrenys argilosos i calcaris, que donen lloc a terres bones per al conreu, beneficiades pel cabal del riu Anoia i del seu afluent, el Bitlles. Respecte a les potencialitats productives d'aquest municipi, en la taula 1 podrem comprovar com es tracta d'un espai idoni per al conreu de la vinya. En efecte, de les 1.599,8 hectàrees que componen actualment la superfície agrícola del municipi, el 60 % estan en condicions d'oferir una elevada productivitat en el conreu de la vinya, i en el 21 % de la superfície restant la productivitat dels ceps tan sols presenta un nivell sensiblement inferior a l'anterior. En resum, el conreu de la vinya comportaria una explotació òptima de la terra en el 81,17 % de la superfície agrària. Aquest percentatge quedaria reduït al 51,43 % si la terra es destinés al conreu de l'olivera o de l'ametller i a un 63,11 % en el cas de conreus herbacis de secà com el blat i el sègol. Per altra banda, cal destacar que tan sols el 0,5 % de la superfície agrària no és apta per al conreu de la vinya, mentre que aquesta xifra augmenta al 27,9 % en el cas del blat i el sègol i a un 48,5 % per a l'olivera i l'ametller.

Dit d'una altra manera, a partir d'aquestes xifres podem considerar que un dels avantatges comparatius de què disposava Sant Sadurní d'Anoia a l'hora d'integrar-se en els circuits comercials es trobava en els elevats rendiments que podia obtenir si destinava una bona part del sòl al conreu de la vinya. Això és degut, tal com es pot observar en la taula 2, al fet que el 81,17 % de la superfície agrària presenta unes qualitats molt aptes per a la vinya, amb un sòl ben drenat, un arrelament profund o molt profund, el predomini d'una salinitat baixa, una capacitat de retenció de l'aigua disponible adequada i una fertilitat química pròpia

Taula 1
Classes d'aptitud de diferents tipus de conreus a Sant Sadurní d'Anoia

Resum de superfícies (en ha)					
	S1	S2	S3	Nc	Total
Llenyosos: vinya	962,450	336,260	293,014	8,094	1.599,819
Llenyosos: olivera i ametller	783,298	39,481	-	777,039	1.599,819
Herbació secà (gra): blat i sègol	781,782	227,900	142,774	447,363	1.599,819
Herbació secà (farratge): alfals	775,399	36,273	6,974	781,173	1.599,819
Resum de superfícies (en % sobre superfície total)					
	S1	S2	S3	Nc	Total
Llenyosos: vinya	60,160	21,019	18,315	0,506	100
Llenyosos: olivera i ametller	48,962	2,468	-	48,570	100
Herbació secà (gra): blat i sègol	48,867	14,245	8,924	27,963	100
Herbació secà (farratge): alfals	48,468	2,267	0,436	48,829	100
<p>S1: La unitat que es considera no té limitacions que afectin el manteniment d'una productivitat alta.</p> <p>S2: La unitat presenta limitacions que afecten moderadament la productivitat de l'ús. Les limitacions exigeixen un nivell d'<i>inputs</i> més alt. Els beneficis d'ús són moderats i se situen en un nivell sensiblement inferior al de la classe S1.</p> <p>S3: La unitat presenta limitacions severes per a la productivitat sostinguda de l'ús que es considera. Les limitacions redueixen molt sensiblement els beneficis o exigeixen un nivell d'<i>inputs</i> molt elevat, que només es justifiquen de manera marginal.</p> <p>Nc: La unitat presenta limitacions prou severes com per excloure la viabilitat d'ús.</p>					
<p>Font: Rodríguez Valle, F.L. (2003). <i>Evaluación agrícola del término municipal de Sant Sadurní d'Anoia</i>. Manuscrit inèdit.</p>					

Taula 2*Qualitats dels sòls a Sant Sadurni d'Anoia en el cas de destinar-se al conreu de la vinya*

Qualitat	60,16 % superfície agrària	21,01 superfície agrària	18,31 % superfície agrària
Disponibilitat O ₂ per a les plantes	Ben drenat (drenatge ràpid o molt ràpid)	Ben drenat (drenatge moderadament ràpid)	Imperfectament drenat
Arrelament	Molt profund (>120 cm) o moderadament profund (40- <120 cm)	Moderadament profund (40- <120 cm)	Poc profund (<40cm)
Salinitat	Baixa (0-4 ds/m a 25 °C)	Moderada (>4-8 ds/m a 25 °C)	Alta (>8-16 ds/m a 25 °C)
Risc de gelades	Risc baix	Risc mitjà	Risc alt
Capacitat de retenció de l'aigua disponible	Alta, amb un pendent general de <10 %, o moderada, amb un pendent general del 10 % a <30 %	Baixa, amb un pendent general del 20 % a <30 %, o molt baixa, amb un pendent general de >30 %	Molt baixa, amb un pendent general de >30 %
Fertilitat química (1)	Molt adequada	Adequada	Adequada i inadequada
(1)			
Fertilitat química molt adequada: PH, 6,5-8; calcària activa ,<5; % CaCO ₃ , 10-25			
Fertilitat química adequada: PH, 6-8,5; calcària activa ,5-13; % CaCO ₃ , 25-50			
Fertilitat química inadequada: PH,<6,5->8,5; calcària activa ,>13; % CaCO ₃ , >50			
Font:Rodríguez Valle, : F.I.L. (2003). <i>Evaluación agrícola del término municipal de Sant Sadurni d'Anoia</i> . Manuscrit inèdit.			

Les oportunitats del mercat

Ja hem destacat que el comerç i les exportacions d'aiguardents van ser el factor determinant que va impulsar l'avenç de la vinya a les comarques litorals catalanes al llarg dels segles XVII i XVIII. Però, a final del segle XVIII, diferents factors de caràcter polític i econòmic van acabar el cicle expansiu de l'aiguardent. En aquest sentit, Francesc Valls destaca les conseqüències que va tenir la Revolució Francesa sobre el sector vinícola català, amb el desenvolupament d'una política proteccionista sobre els seus destil·lats i, posteriorment, amb la retirada del privilegi de port franc de Dunkerke, amb la qual cosa va perjudicar les exportacions d'aiguardents catalans que eren reexportades a la Gran Bretanya pels contrabandistes a través d'aquest port. Segons el mateix autor, a partir d'aquest moment les exportacions d'aiguardents catalans es van orientar cap als ports del nord d'Alemanya i del mar Bàltic, fins que Napoleó va decretar el bloqueig continental el 1806. Paral·lelament, anava adquirint importància el mercat americà, al qual el 1786 es destinava el 51,3 % de l'aiguardent exportat per Catalunya⁷.

A partir dels últims anys del segle XVIII i primers del XIX les exportacions d'aiguardent van perdre pes en la balança comercial catalana, de manera que es tanca el cicle de l'aiguardent i s'inicia el cicle del vi. Així, les exportacions de vi esdevindran un dels eixos principals sobre els quals s'articularà un nou model de comerç exterior català al llarg del segle XIX. Això serà possible gràcies a tres factors: l'expansió de la superfície destinada al conreu de la vinya durant la primera meitat d'aquest segle, el procés d'industrialització català i, en tercer lloc, la millora de les infraestructures viàries.

Pel que fa al primer punt, fa un temps que conjuntament amb Francesc Valls vam calcular la rendibilitat del conreu de la vinya respecte als cultius herbacis, quan les característiques del sòl ho permetien, tal com ocorre en el cas de Sant Sadurní d'Anoia⁸. En aquell treball mostràvem com una de les estratègies adoptades pels camperols d'algunes comarques del prelitoral català, veient l'enfonsament de preus agraris que es va produir en el primer terç del segle XIX, consistia en la substitució de conreus herbacis i superfície forestal per la plantació de vinya. Aquesta estratègia els permetia obtenir una major renda de les explotacions agràries, sempre que existís una demanda potencial per a la seva producció.

Quant a la primera condició, en un apartat anterior ja hem comprovat com els sòls de Sant Sadurní d'Anoia oferien unes condicions òptimes per al conreu de la vinya. Pel que fa a l'increment de la demanda de vi, cal tenir en compte que en la dècada dels anys vint va començar a consolidar-se un nou model de comerç exterior català que girava a l'entorn de dos eixos: el procés d'industrialització català, amb

7. SEGARRA (1994: 166).

8. COLOMÉ.; VALLS (1994: 47-68).

la necessitat de primeres matèries per a la indústria tèxtil, i, en segon lloc, les exportacions de vi. Així, el nou model es caracteritza per la progressió de les importacions de cotó brasiler i nord-americà i les exportacions de vi cap al continent americà⁹. Aquest comerç es va articular a partir de tres rutes: el comerç directe amb Cuba i Puerto Rico, la importació de cotó a través de Nova Orleans i dels ports antillans i, en tercer lloc, la ruta del *tasajo* amb l'Argentina i Puerto Rico.

En aquest context, per a les zones del prelitoral català que van optar per desenvolupar el procés d'especialització vitivinícola a partir dels darrers anys del segle XVIII i la primeria del XIX, optimitzar l'ús de les potencialitats dels sòls i participar en els nous circuits comercials atlàntics anava estretament correlacionat amb la millora de les infraestructures viàries entre els centres productors i els ports d'expedició.

En el cas que ens ocupa, el procés d'especialització vitícol a es va veure afavorit per les millores realitzades a la primeria del segle XIX a la carretera que unia Vilafranca del Penedès, principal centre comercial proper a Sant Sadurn d'Anoia, i Vilanova, port natural de la comarca del Penedès¹⁰. Les millores realitzades en aquesta via de comunicació van suposar un estímul important per al procés d'especialització vitivinícola de la comarca del Penedès durant la primera meitat del segle XIX. Posteriorment, en la dècada dels anys seixanta, la construcció de la línia ferroviària entre Tarragona i Barcelona¹¹ obria noves perspectives als comerciants i productors d'aquelles terres. En aquest sentit, el ferrocarril va suposar la decadència del port de Vilanova, ja que els comerciants van optar per enviar els vins a Barcelona perquè fossin posteriorment expedits cap al continent americà.

9. FRADERA (1987); PASCUAL (1990); MALUQUER DE MOTES (1974: 327-357); MARTINEZ SHAW (1987: 60-68) i VALLS (2001).

10. Una descripció detallada d'aquest camí s'obté en un document signat l'any 1786 per Manuel Llorca Agulló, alcalde major de Vilafranca del Penedès: "*desde esta Villa [Vilafranca] sale una carretera y al extremo de su término continua por un monte del término de jurisdicción de San Miguel de Olérdola, y continuando por unos grandes barrancos dando bueltas y rebueltas se encuentra el lugar de Cañellas que dista hora y media de camino de esta villa a corta diferencia, y en dicho lugar sigue la carretera a mano izquierda por entre barrancos hasta llegar al lugar de Ribas que dista hora y media de Cañellas*". A partir d'aquest punt el camí es bifurcava en dues direccions, una cap a Sitges i l'altra cap a Vilanova, "*distante otra hora y media de Cañellas, y continua por tierra llana hasta la borilla del mar que dista de esta villa [Vilanova] unos dos cuartos de hora a corta diferencia; siendo de advertir que antes de introducirse dicha carretera en los barrancos del término de San Miguel referido, se encuentra toda carretera en parte del monte por donde pasa una peña que muy a menudo hace bolcar los carros, y en disposición de despeñarse las caballerías y carruages*".

Arxiu General de Simancas, Secció Gràcia i Justícia, caixa 336.

11. PASCUAL (1999)

La dotació del factor treball

Per poder avaluar la disponibilitat del factor treball cal calcular prèviament les tasques que demanava el conreu de la vinya a la zona estudiada. En aquest aspecte, hi ha diferents factors que es conjuguen perquè aquesta no sigui una feina gens trivial:

- En primer lloc, hem de tenir present que les característiques dels sòls, la composició d'aquests i el nivell de pendents condicionen enormement el volum de feina necessari a l'hora de cultivar una parcel·la de terra.
- Per altra banda, al segle XIX i a la comarca del Penedès, es cultivaven al voltant de cent varietats diferents de ceps, amb característiques i rendiments molt variables¹². Aquest fet condicionava el volum de feina necessari per explotar una vinya, especialment en algunes tasques com la poda i la verema.
- En tercer lloc, fins a ben entrat el segle XX predominaven les vinyes plurivarietals i el nombre de ceps plantats per hectàrea variava enormement d'una explotació a una altra.
- Finalment, els microclimes existents en una zona determinada també poden condicionar el volum de feina necessari en una explotació, especialment en aquelles tasques que depenen, per exemple, del grau d'humitat existent (tasques anticriptogàmiques).

En el cas de Sant Sadurní d'Anoia, alguns d'aquests inconvenients resulten insalvables. Així, l'existència de vinyes plurivarietals ens impedeix treballar sobre els costos de producció d'una varietat concreta. Però el territori escollit presenta alguns avantatges respecte a altres zones: en primer lloc, es tracta d'un municipi amb pocs desnivells, on el conreu en terrasses no era freqüent. Al mateix temps, el fet de tractar-se d'un territori relativament homogeni quant a relleu permet relativitzar la importància que podia tenir l'existència de microclimes a l'hora de determinar la feina necessària per realitzar determinades tasques agràries. Finalment, per a aquest municipi disposem de diferents fonts documentals que ens permeten calcular la feina necessària per explotar una hectàrea de vinya en ple rendiment, amb una estimació, com a mitjana, d'uns 56,5 jornals de feina per hectàrea de vinya (taula 3). A partir d'aquestes dades podem valorar, aproximadament, la feina necessària per treballar les 1.296,66 hectàrees de vinya que es conreaven a Sant Sadurní d'Anoia el 1862 (taula 4).

Les conclusions que traiem d'aquest exercici es poden resumir en els punts següents:

12. GIRALT (2003: 19-74)

- En primer lloc, el territori disposava de suficients actius masculins agraris per afrontar una especialització agrària que, com en el cas de la viticultura, demana una important inversió en el factor treball.
- L'excedent de feina masculina que es produïa al llarg de l'any es podia destinar a activitats complementàries al sector vitícola, com, per exemple, el transport del producte final als mercats, el conreu de petits horts, la feina com a boters, cistellers o als cellers, etc. D'aquesta manera, la pluriactivitat va esdevenir un element característic de les zones vitícoles catalanes.
- La pluriactivitat de la feina masculina va ser reforçada per la participació dels actius femenins en diferents fases del procés productiu. Així, generalment, les dones s'encarregaven de la feina d'espampolar i participaven actiuament en la verema.

En efecte, el dèficit de feina que s'observa durant el període en què es fa la verema era cobert en bona mesura per actius femenins. La resta de la força de treball necessària per veremar procedia de les migracions temporals, especialment dels treballadors i treballadores que venien de comarques cerealícoles, el cicle de feina dels quals es complementava amb la vinya.

En resum, ens hem referit als incentius externs (mercats) que podien estimular el procés d'especialització vitícola. En segon lloc, ens hem referit als condicionants endògens que podien fer possible aquest procés d'especialització vitícola: unes potencialitats productives favorables de la terra i una disponibilitat del factor treball que podia cobrir el conreu de la vinya pràcticament al llarg de tot el cicle productiu. En aquest marc, cal preguntar-se pels elements que van determinar l'elecció adoptada pels agents econòmics amb capacitat de decisió sobre l'assignació del factor terra. Això ens condueix a analitzar l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra.

Taula 3

Jornals de feina necessaris per explotar una hectàrea de vinya en plena producció

	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	
Adobar			0,99	0,16						1,15
Cavar	0,66	2,4	2,97	0,58	0,33	1,98				
Llaurar	0,78	2,35	0,58	1,07	0,7	0,95				
Total feina terra	1,44	4,75	3,55	1,65	1,03	2,93				15,35
Colgats			1,67							
Podar	4,16									
Esporgar					6,15					
Espampolar					1,65	3,15				
Total feina ceps	4,16		1,67		7,8	3,15				16,78
Ensofrar				0,29	0,54	1,45	0,57	0,29		
Sulfatar					1,5	2,17	1,24	0,31		
Total anticriptogàmics				0,29	2,04	3,62	1,81	0,6		8,36
Verema									11,47	11,47
Elaboració									3,45	3,45
TOTAL CONREU	5,6	4,75	6,21	2,1	10,87	9,7	1,81	0,6	14,92	56,56

Calculat a partir de Garrabou, R.; Pujol, J.; Colomé, J.; Saguer, E. (1992). "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX). Garrabou, R. (coordinador). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació, pàg. 80-81.

Taula 4
Disponibilitat dels actius masculins per cultivar les vinyes de Sant Sadurní d'Anoia en la segona meitat del segle XIX

Actius masculins residents a Sant Sadurní d'Anoia	614,00
Hectàrees de vinya (1862)	1.296,66
Jornals necessaris per a l'explotació d'una hectàrea de vinya (1)	56,56
Jornals de manteniment (2)	11,33
Jornals necessaris per treballar les vinyes de Sant Sadurní d'Anoia	88.030,25
Jornals masculins disponibles al llarg de l'any (3)	372.141,42
Excedent de jornals masculins	284.111,17
Jornals necessaris per veremar 1 ha de vinya (verema i trepig)	14,92
Jornals necessaris per veremar 1.296,66 ha de vinya	19.346,17
Jornals disponibles per realitzar la verema (4)	12.280,00
Dèficit de jornals per realitzar la verema	7.066,17
<p>(1) Vegeu la taula 3.</p> <p>(2) 20 % sobre els jornals d'explotació.</p> <p>(3) El nombre de dies laborables s'ha calculat tenint en compte que no es treballava en els 47 diumenges anuals. Respecte a les festes que se celebraven al llarg de l'any, el mestre de Gelida (municipi veí de Sant Sadurní d'Anoia) destaca que s'acostumaven a celebrar 31 dies de festa en què les famílies del municipi no anaven a treballar (Arxiu Històric Municipal de Gelida, llibreta resum de faltes d'assistència).</p> <p>(4) S'ha estimat que la verema es podia realitzar durant uns vint dies. Com més augmenta el nombre de dies, més augmenta el perill d'un accident climatològic que pugui malmetre la collita. Durant la verema no es descansava cap dia. En aquest sentit, Manuel Raventós indica que "<i>ab la nostra mena de treball, no-l podiem interrompre durant la collita, i ab los permisos corresponents, treballam los tres o quatre dies de festa que hi ha durant ella, fent dir una missa a dos quarts de cinch de matí, per no perdre feynd'</i>". Raventós, M. (1911). <i>La verema</i>. Barcelona, pàg. 115.</p>	

Els agents econòmics: la gran propietat de la terra

La gran propietat ha jugat un paper determinant en l'organització i l'explotació del territori en les zones vitícoles catalanes. D'aquesta manera, a mitjan segle XIX, els propietaris que tenien més de 20 hectàrees de terra¹³ a Sant Sadurní d'Anoia representaven al voltant d'un 11 % sobre el total de propietaris agrícoles del municipi i controlaven el 82,12 % de la superfície agrària. I encara més: els quatre propietaris que tenien més de 100 hectàrees de terra controlaven prop del 43 % de la superfície agrària.

Al llarg de l'últim terç del segle XVIII i la primera meitat del XIX es va produir una important transformació pel que fa a l'estratègia seguida pels grans propietaris respecte a l'explotació de les seves heretats. Sobre aquesta qüestió, cal insistir en tres arguments:

13. Sobre l'estimació de les diferents freqüències utilitzades en l'anàlisi de l'estructura de la propietat a les zones vitícoles catalanes (COLOMÉ 1996).

- En primer lloc, l'augment de la pressió demogràfica i la demanda creixent de productes víncs van comportar la intensificació de l'ús del sòl, de manera que es va ampliar notablement la superfície cultivada a costa d'erms i boscos, que retrocediren un 43,65 % entre el 1771 i el 1865.
- Aquesta intensificació de l'ús del sòl va ser liderada per la plantació de noves vinyes, la partida de les quals va passar de representar un 11,3 % de la superfície cultivada el 1771 a un 73,7 % el 1865. D'aquesta manera, els grans propietaris apostaven per noves estratègies d'explotació de la terra com a resposta a les oportunitats que oferien els nous mercats americans i a la relació positiva que mantenien els preus dels productes víncs respecte als cereals¹⁴.

Taula 4
Ús de la terra en la gran propietat (>20 ha)
Sant Sadurní d'Anoia

	1771	1865
Cereal	22,68	5,67
Vinya	11,36	73,77
Altres conreus	2,71	0,95
Superfície cultivada	36,74	80,39
Erm	37,23	7,33
Bosc	26,03	12,27
Superfície no cultivada	63,26	19,61
Total	100	100
Els valors corresponents al 1771 s'han calculat a partir de Costa, M. (1989). <i>Sant Sadurní d'Anoia. Un perfil socio-econòmic (1771-1816)</i> . Sant Sadurní d'Anoia: Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia. Respecte al 1865, AHCSA, amillament 1865.		

- Les transformacions no es van limitar a l'ús del sòl, sinó que també afectaren les estructures socials de les regions vitícoles. Ateses la disponibilitat del factor treball i les dificultats que experimentaven els petits propietaris i els camperols sense terra per garantir la seva reproducció i per accedir a noves terres, els grans propietaris van optar per explotar part de les terres sota el contracte de rabassa morta. A través del contracte esmentat, els propietaris quedaven alliberats dels costos de rompuda, plantació i explotació. Al mateix temps, s'asseguraven una part de la renda de la terra que, seguint les oscil·lacions dels mercats, s'aniria revalorant al llarg dels anys.

14. COLOMÉ, VALLS (1994: 47-68).

Els agents econòmics: les petites explotacions familiars

Ja hem assenyalat que la gran propietat va jugar un paper crucial a l'hora d'organitzar l'explotació del territori. No hem descobert res de nou, i encara més si recordem el procés de formació d'aquestes grans propietats en la que s'ha anomenat època moderna i les característiques de la transició del feudalisme tardà al capitalisme en el cas espanyol. Però, subratllant la importància que van tenir aquestes grans propietats com a agents decisius en el moment d'optar per un procés d'especialització vitícola, no pretenem obviar, en cap cas, el paper que hi van jugar les petites explotacions familiars.

A l'hora d'analitzar la creixent importància de la petita propietat en el procés d'especialització vitícola, no podem obviar el creixement demogràfic que es va produir al llarg del segle XVIII i bona part del XIX. En el cas de Sant Sadurní d'Anoia la població es va multiplicar per 2,2 durant el segle XVIII i per 2,6 entre els anys 1830 i 1857. Aquest increment de la densitat demogràfica va suposar una reducció de la superfície agrària per habitant, de manera que mentre el 1717 corresponien a cada habitant 3,57 hectàrees de superfície agrària, aquesta relació havia disminuït a 0,62 hectàrees a mitjan segle XIX.

La major pressió sobre el factor terra provocada per una població en clara expansió va afavorir la creació de petites propietats. Al mateix temps, el creixement demogràfic en facilitava l'establiment a causa de les característiques del règim successori català, gràcies al qual el primogènit heretava la propietat immoble i els fills i les filles que no vivien a la llar familiar tenien dret a rebre la lleítima (en el cas dels fills) o el dot (en el cas de les filles). Tant en un cas com en l'altre, segons el dret civil català, la quantitat corresponent la podien rebre en metàl·lic o compensada amb una porció de terra, de manera que es creaven explotacions marginals segregades de la propietat familiar.

Així mateix, el creixement demogràfic va comportar la concentració de la població en els nuclis urbans, cosa que va afavorir la proliferació d'activitats artesanals, els titulars de les quals, estimulats per l'evolució dels preus vínics, optaren en algunes ocasions per invertir part dels estalvis en l'adquisició de petites parcel·les de terra.

Respecte a les unitats familiars camperoles que posseïen petites propietats de terra, cal destacar que en el 90 % dels casos les propietats esmentades no sobrepassaven les tres hectàrees, l'ús de les quals s'orientava principalment al conreu de la vinya i es reservaven algunes àrees a la producció de cereals i de productes hortícoles, amb la finalitat de reduir el cost monetari del consum familiar. De totes maneres, i malgrat la importància que va adquirir la vinya en aquestes petites explotacions, la renda obtinguda no garantia la reproducció de les famílies camperoles com a unitats de treball i de consum, per la qual cosa es veien obligats a aconseguir rendes complementàries seguint diferents estratègies¹⁵.

15. Aquest argument s'ha desenvolupat a: COLOME (2000: 281-307); COLOMÉ, SAGUER, VICEDO (2002: 321-356).

- La feina de les dones en la indústria rural, principalment tèxtil, o dels fills fadrísters en la indústria paperera.
- La feina temporal de diferents membres de la família en activitats agrícoles (poda o verema, per exemple).
- L'adquisició d'un animal de tir, amb la qual cosa el cap de família o el primogènit acostumaven a obtenir ingressos monetaris treballant en explotacions vitícoles que en moments determinats de l'any eren deficitàries en energia animal (llaurar, transport durant la verema).
- La venda al mercat de productes hortícoles o de volateria, activitat desenvolupada principalment pels actius femenins.
- La contractació d'alguna o algunes filles en el servei domèstic dels grans propietaris o dels comerciants urbans, amb la qual cosa la família s'estalviava el cost de manutenció i bona part del cost del vestir i de l'energia consumida per aquest actiu femení. Al mateix temps, aquestes dones podien estalviar algunes quantitats per incrementar el seu dot i accedir en millors condicions al mercat matrimonial.
- Les activitats apuntades fins al moment permetien que aquestes famílies ampliessin les seves rendes de manera puntual, però l'accés a noves terres, a través del contracte de rabassa morta, era el que els permetia garantir-ne la reproducció. En aquest sentit, disposem de poca informació sobre el municipi de Sant Sadurn d'Anoia, pel fet que els principals propietaris no indicaven en l'amillament les terres que tenien cedides a rabassa morta. Per això hem utilitzat la informació referent a un municipi veí, Gelida¹⁶. L'estudi de l'amillament de Gelida, molt més detallat pel que fa a la contractació agrària, mostra com les famílies camperoles acostumaven a conrear en plena propietat una petita superfície de terra que no superava el 10 % de la superfície total de l'explotació agrària, mentre que la resta de la renda agrària que obtenien procedia de les terres que treballaven sota el contracte de rabassa morta.

En resum, el creixement demogràfic i l'increment de la pressió sobre la terra que es van produir al llarg del segle XVIII i molt especialment de la primera meitat del XIX van afavorir la consolidació de petites propietats, en molts casos de propietats marginals (menys d'una hectàrea). Les unitats familiars que treballaven aquestes terres difícilment podien subsistir a través de la renda que n'obtenien, la qual cosa els portava a aconseguir ingressos complementaris. D'aquesta manera, la petita propietat es va convertir en un factor determinant en el procés d'especialització vitícola a través de tres vies diferents, però complementàries:

16. COLOMÉ (1996: 315-316).

- La implantació del monocultiu vitícol a en la petita propietat. Aquesta opció els permetia optimitzar l'ús del sòl i, d'altra banda, aprofitar els canals comercials oberts pels grans propietaris. En el cas de la petita propietat, els ingressos que obtenien al mercat per la venda de la producció vinícola sempre eren relativament inferiors als que aconseguien els grans propietaris, ja que no disposaven d'infraestructures suficients i es veien obligats a vendre la seva producció durant els mesos posteriors a la verema, quan els preus eren més baixos. Malgrat tot, el salt d'una agricultura de base orgànica centrada en el conreu de cereals destinats a l'autoconsum a una agricultura de base orgànica avançada, vinculada al mercat, incrementava notablement les possibilitats de subsistència d'aquestes unitats familiars.
- En segon lloc, i com ja s'ha assenyalat anteriorment, la necessitat d'obtenir rendes complementàries va fer que aquestes unitats familiars perseguissin l'accés a noves terres a través del contracte de rabassa morta. Gràcies a aquesta fórmula contractual va ser possible sotmetre a conreu una bona part de les terres de les grans heretats.
- Finalment, aquestes explotacions familiars van esdevenir importants bosses de feina per a les grans explotacions vitícoles, quan aquestes no podien assumir el conreu de les seves vinyes amb l'energia animal de què disposaven o amb la feina assalariada contractada de manera regular.

Epíleg: la crisi del model clàssic d'especialització vitícol a

Fins a aquest punt hem analitzat els diferents factors que es van conjugar per fer possible el procés d'especialització vitícol a català: l'optimització de recursos naturals, que va ser possible gràcies als incentius que oferien els mercats; el creixement demogràfic, que facilitava una reserva abundant de mà d'obra, i l'estratègia seguida pels grans propietaris, que posseïen la major part de la terra cultivable i que van optar per cedir una porció important de les heretats sota el contracte de rabassa morta. Això els permetia sotmetre les terres a conreu, s'estalviaven els costos de rompuda i de producció i a canvi rebien una part alíquota de la verema, el valor monetari de la qual es va anar revalorant al llarg de la segona meitat del segle XIX. D'altra banda, els petits propietaris podien garantir la reproducció com a unitats de consum i de feina gràcies a l'accés a noves rendes agràries a través del contracte de rabassa morta, a la pluriactivitat dels actius masculins i a la versatilitat dels actius femenins.

Però aquest model es va esgotar a la darrerria del segle XIX, quan dos factors externs van alterar l'equilibri socioeconòmic sobre el qual reposava el model esmentat:

- La replantació de les vinyes franceses, afectades des de la dècada dels anys setanta per la fil·loxera, va suposar el descens de la demanda de productes vínic catalans i, per tant, un accentuat descens de les cotitzacions d'aquests productes. La caiguda dels preus va afectar el volum de rendes que percebien els grans propietaris a través del contracte de rabassa morta, la qual cosa els va portar a plantejar-se la recuperació del ple domini de les heretats.
- La irrupció de la fil·loxera a Catalunya i la progressiva destrucció de les vinyes del Principat van ser els elements que van permetre als propietaris adoptar noves estratègies d'explotació de les terres: van intentar substituir els contractes de rabassa per parcel·laries (aquesta fórmula contractual estava subjecta al judici de desnonament, a diferència de la rabassa), la qual cosa va provocar el conflicte social amb els rabassaires. En segon lloc, van pressionar els rabassaires a través del control de les noves tècniques (contractant experts francesos per empeltar els peus americans, per exemple) i de la nova maquinària agrícola que feia possible la replantació.

D'aquesta manera, al principi del segle XX s'iniciava la transició cap a un nou model d'explotació vitícola, que no es va consolidar fins a la segona meitat de segle. Aquest nou model es caracteritzava per:

- La reducció de la superfície vitícola a aquells sòls que permetien uns majors rendiments de la vinya.
- La importància del contracte de parcel·laria en la gestió de les grans propietats.
- La crisi de preus que va patir el sector durant el primer terç del segle XX va comportar l'agudització del conflicte social fins al 1939 i la desaparició d'alguns grans patrimonis.
- La consolidació de la petita propietat de la terra, a costa d'alguns d'aquests grans patrimonis, que van desaparèixer.
- El paper d'algunes institucions estatals, com les estacions enològiques, en la inducció al canvi tecnològic i a la transformació ampelogràfica.
- La generalització de l'ús de nous *inputs* (adobs inorgànics), noves tècniques de conreu i nova maquinària (el tractor).
- La consolidació de grans empreses víniques, que van optar per l'elaboració de productes nous (el cava) i que van liderar la modernització del sector vitivinícola.

Bibliografia

COLOMÉ, J. (1996). "L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca de l'Alt Penedès" (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.

COLOMÉ, J.; VALLS, F. (1994). "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió". *Recerques*, núm. 30, p. 47-67.

COLOMÉ, J. (2000). "Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura mediterránea del siglo XIX: el caso catalán". *Revista de Historia Económica*, any XVIII, núm. 2, p. 281-307.

COLOMÉ, J.; SAGUER, E.; VICEDO, E. (2002). "Las condiciones de reproducción económica de las unidades familiares campesinas en Cataluña a mediados del siglo XIX". MARTINEZ CARRION, J.M. (ed.). *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*. Alacant: Universitat d'Alacant, p. 321-356.

FRADERA, J.M. (1987). *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*. Barcelona: Crítica.

GIRALT, E. (2003). "Terra, ceps, homes". Dins: COLOMER FERRER, J. "De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf". Vilafranca del Penedès: *El 3 de Vuit* i Ramon Nadal Editor, p. 19-74.

MALUQUER DE MOTES, J. (1974). "El mercado colonial antillano en el siglo XIX". Dins: NADAL, J.; TORTELLA, G. (eds.). *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*. Barcelona, p. 322-357

MARTINEZ SHAW, C. (1987). "Amèrica i l'economia catalana, 1680-1898". *L'Avenç* núm. 100, p. 60-68.

PASCUAL, P. (1990). *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Crítica

PASCUAL, P. (1999). *Los caminos de la era industrial. La construcción y financiación de la red ferroviaria catalana (1843-1898)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

SEGARRA, A. (1994). *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo.

TOLOSA, Ll. (coord.). (1989). *Denominació d'Origen Penedès*. Barcelona: Salvatierra.

TORRAS, J. (1995). "Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, ss. XVI-XVIII". Dins: *Jornades sobre la viticultura a la conca mediterrània*. Tarragona: Diputació de Tarragona

VALLS, F. (2001). "El paper de les exportacions vitícoles en la configuració de les relacions exteriors de l'economia catalana. 1672-1869".(Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.

VALLS, F. (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.